

**Пам'ять місцевого
виробництва. Трансформація
символічного простору та
історичної пам'яті в малих
містах України**

Міждисциплінарне дослідження процесів пострадянської трансформації символічного простору малих міст України містить, зокрема, аналіз міського простору, історико-культурних пам'яток, меморіальних монументів, топоніміки тощо, з метою з'ясування впливу змін, що відбуваються в міському просторі, на колективну пам'ять, культурну й національну ідентичність городян.

У праці запропоновано методологічні засади вивчення символічного простору міст та колективної пам'яті й ідентичностей місцевих спільнот на основі методів семіологічного аналізу міського простору та колективної пам'яті, теорій національної та культурної ідентичностей. Проблематику розкрито на прикладі двох малих міст Центральної України — Звенигородки і Ватутіного. Детально розглянуто практику формування міського простору, основні риси пострадянської трансформації міського простору та «культури пам'яті», формування локальних історичних наративів, локальної культури пам'яті та місцевих ідентичностей.

Видання розраховане на культурологів, краєзнавців, урбаністів, а також працівників установ, що опікуються розвитком культури та політикою пам'яті.

Український центр культурних досліджень

Олександр Гриценко

ПАМ'ЯТЬ МІСЦЕВОГО ВИРОБНИЦТВА

Трансформація символічного простору
та історичної пам'яті
в малих містах України

Київ
Видавництво «КІС»
2014

УДК 94(477)

Г82

Рекомендовано до друку

*Вченою радою Українського центру культурних досліджень
Міністерства культури України, протокол № 5 від 30.04.2014.*

Рецензенти: доктор культурології *Петрова І. В.*,
доктор історичних наук *Волошин Ю. В.*

Гриценко Олександр

Г82 Пам'ять місцевого виробництва. Трансформація символічного простору та історичної пам'яті в малих містах України / Олександр Гриценко. — К. : К.І.С., 2014. — 352 с.

ISBN 978-617-684-078-7

Міждисциплінарне дослідження процесів пострадянської трансформації символічного простору малих міст України містить, зокрема, аналіз міського простору, історико-культурних пам'яток, меморіальних монументів, топоніміки тощо, з метою з'ясування впливу змін, що відбуваються в міському просторі, на колективну пам'ять, культурну й національну ідентичність городян.

У праці запропоновано методологічні засади вивчення символічного простору міст та колективної пам'яті й ідентичностей місцевих спільнот на основі методів семіологічного аналізу міського простору та колективної пам'яті, теорій національної та культурної ідентичностей. Проблематику розкрито на прикладі двох малих міст Центральної України — Звенигородки і Ватутіного. Детально розглянуто практику формування міського простору, основні риси пострадянської трансформації міського простору та «культури пам'яті», формування локальних історичних наративів, локальної культури пам'яті та місцевих ідентичностей.

Видання розраховане на культурологів, краєзнавців, урбаністів, а також працівників установ, що опікуються розвитком культури та політикою пам'яті.

УДК 94(477)

ISBN 978-617-684-078-7

© О. Гриценко, 2014.

Зміст

Подяки	4
Вступ: Україна між роздвоєністю і різноманіттям	5
Частина 1. З'ясування основних понять і зв'язків між ними	19
1.1. Ідентичність: національна, локальна, культурна, історична	19
1.2. Пам'ять спільноти, простір спільноти	30
1.3. Історична пам'ять, культура пам'яті	34
1.4. Міський простір, символічний простір	41
Частина 2. Історичне містечко в пошуках ідентичності	43
2.1. Як найперша Україна перетворилася на «третю»	43
2.2. Звенигора й Звенигородка — від легенди до бренду	45
2.3. Міський простір Звенигородки	58
2.4. Пам'ятники Звенигородки	91
2.5. Міські історичні наративи Звенигородки	121
Частина 3. «Наймолодше місто Черкащини»	158
3.1. Проект Юрбас: спроба реконструкції	158
3.2. «Шанхай» — «соцмісто» — «П'ятихатки»: формування й трансформація символічного простору Ватутіного	165
3.3. Система міських топонімів: пам'ятка історії чи тав- ро тоталітаризму?	198
3.4. Пам'ятники Ватутіного: від «сталінської монументальної пропаганди» — до маркерів локальної ідентичності	207
3.5. У полоні офіціозу: ватутінське краєзнавство радянської доби	230
3.6. Пострадянська трансформація символічного простору міста	261
3.7. «Одомашнення» минулого: ватутінські наративи доби незалежності	290
3.8. Ватутінське минуле в Інтернеті	313
3.9. Ватутінська Erinnerungskultur та криза локальної ідентичності	326
Висновки	338
Література	347

Подяки

Інтерес до проблематики, що лежить в основі цієї книжки, сформувався у мене значною мірою завдяки працям Миколи Рябчука та Ярослава Грицака, а також принагідним, але плідним дискусіям з цими відомими науковцями. Я щиро вдячний їм обом за глибокі й цікаві думки зі згаданої проблематики, хай навіть я не завжди з ними погоджувався.

Відправним моментом у створенні книжки стала доповідь про державну політику пам'яті в Україні та її вплив на трансформацію суспільних уявлень про історичне минуле, підготовлена автором під час наукового стажування в Дослідницькому центрі історії і культури Центрально-Східної Європи Лейпцизького Університету в листопаді 2008 року. Я щиро вдячний керівникам Центру — професорам Крістіану Любке та Штефану Требсту за уможливлення цього стажування, а доктору Єнні Альварт — за всебічну допомогу в моїй роботі у Лейпцизі та корисні дискусії на тему історії пам'яті в Україні.

Подальша робота над книжкою частково збігалася з участю у виконанні дослідження міського простору, пам'яток та краєзнавчих наративів кількох малих міст у різних регіонах України (від Трускавця до Алчевська), що здійснювався групою науковців Українського центру культурних досліджень під керівництвом автора. Я вдячний своїм колегам, виконавцям цього дослідження — Анні Андрес, Надії Гончаренко, Валентині Дем'ян, Марії Кушнарьовій, Едуарду Шевельову — за кількарічну співпрацю у цьому проекті, яка збагатила й розвинула моє дослідження щодо Ватутіного та Звенигородки.

Я також глибоко вдячний своїм землякам і давнім друзям — Тамарі й Сергієві Гарастовичам (м. Ватутіне) та Станіславу Лячинському (м. Звенигородка) за постійну діяльну допомогу у збиранні матеріалу та з'ясуванні фактів міської історії.

Свою найбільшу вдячність мені б хотілося висловити тій людині, без чієї щоденної допомоги та підтримки ця книжка взагалі не могла би бути написаною — моїй дружині й колезі Надії Гончаренко.

Вступ:

Україна між роздвоєністю і різноманіттям

Гострі дискусії й навіть конфлікти, пов'язані з різним, інколи — діаметрально протилежним баченням окремих подій українського минулого різними групами в суспільстві, різними політичними силами, а головне — населенням різних регіонів, часто опиняються в центрі суспільного життя сучасної України. Причину цього одні бачать в істотних відмінностях етно-культурного складу населення різних регіонів, інші — в їх різному історичному минулому, давньому й недавньому, ще інші — в навмисній експлуатації згаданих мовно-культурних відмінностей конкуруючими політичними елітами. Прикладом дискусій з цього приводу є заочний діалог між Миколою Рябчуком, автором книжки «Дві України: реальні межі, віртуальні війни» та Ярославом Грицаком, який на Рябчукову концепцію «двох Україн» відповів текстом під назвою «Двадцять дві України»¹.

Зокрема, М. Рябчук яскраво описує Львів і Донецьк як свого роду бінарну опозицію культур та ідентичностей:

«Кожен, хто коли-небудь бував на «далекому сході» й «далекому заході» України — скажімо, у Донецьку та Львові, — поза сумнівом, визнає, що це різні країни, *різні світи, різні цивілізації*. Архітектурні відмінності, зрозуміло, найочевидніші. Львів — типове центрально-європейське місто, зі слідами німецької готики, італійського ренесансу, польського бароко і, звісно, віденського модерну. Місто, в якому навіть за советських часів церкви незмінно заповнювалися віруючими, а численні кав'ярні залишалися традиційним місцем зустрічей, відпочинку й невимушених розмов»².

Прикметно, що чи не головним аргументом на користь «європейськості» Львова тут виступає не стільки ідентичність чи спосіб життя львів'ян (поза згадкою про вчашання до церков та кав'ярень), скільки

¹ Див.: М. Рябчук. Дві України: реальні межі, віртуальні війни. — К.: Критика, 2003; Я. Грицак. «Двадцять дві України» — у кн.: Страсті за націоналізмом. — Київ, 2004.

² Рябчук М. Дві України: реальні межі, віртуальні війни, с. 19.

символічний простір міста, до того ж помітно міфологізований, звернений у «європейське» минуле.

Відмінності між українським Сходом і Заходом, за М. Рябчуком, — це відмінності між двома типами міського простору, між двома міськими цивілізаціями. І коріння їхнє в минулому.

У Галичині міський простір і міська культура в основних своїх рисах сформувалася, як виглядає, ще за Габсбургів (сецесійні кам'яниці, віденського типу кав'ярні), і їх не вдалося знищити чи типологічно змінити радянському режимові.

Натомість у Східній Україні модерний міський простір і міська культура утворилися за часів Російської імперії, та й то не скрізь, але вирішальним чином їх сформувала таки радянська доба.

У певному сенсі Микола Рябчук, як передусім письменник, а не скрупульозний дослідник, змальовує нам такий собі дитпих на тему «двох Україн».

На західній частині диптиха бачимо галичанина на тлі львівських кам'яниць, задивленого чи то на Європу, чи то на філіжанку з кавою. Натомість на східній частині бачимо мешканця індустріального східноукраїнського міста та тлі «хрущовок» та фабричних димарів, задивленого чи то на путінську Москву, чи то у свій гранчак.

Облишимо на хвилю питання, наскільки цей диптих «двох світів» відповідає соціокультурним фактам. Поставимо натомість перед собою інше, дещо ширше і не настільки політизоване питання: як і наскільки потужно впливає міський простір, особливо його символічно насажені елементи (зокрема — матеріалізовані у цьому просторі колективні уявлення про минуле, тобто так звані «місця пам'яті») на формування ідентичностей, світоглядів і систем цінностей, а також на так звану історичну пам'ять (трохи далі — про зміст цього поняття) сучасних городян в різних регіонах України?

Як видається, поки що це питання є менш актуальним для багатьох науковців та політичних аналітиків, ніж політично й ідеологічно обумовлені відмінності між різними частинами сучасного українського суспільства.

Дехто з українських науковців узагальнює відмінності у ставленні різних груп українського суспільства до минулого й пов'язані з ними конфлікти в концепції *дуалізму історичної пам'яті*. Наприклад, історик І. М. Симоненко у своєму розгляді особливостей історичної пам'яті українців стверджує:

«Одним із важливих виявів амбівалентності ідентифікації населення є розбіжності у колективних уявленнях щодо минулого... адже історична

пам'ять є одним із важливих чинників консолідації суспільства, поряд із мовою та культурними традиціями. В Україні, в умовах стрімких соціальних зрушень та жорсткого політичного протистояння, історичний метанаратив, замість виконання властивих йому інтегруючих функцій, навпаки, стає чинником дезінтеграції суспільства. Притаманні для будь-якої національної пам'яті локальні, генераційні, етнічні, соціальні та інші відмінності набувають суто конфліктогенних ознак...

Такий дуалізм колективних уявлень про минуле ґрунтується не на територіальному, мовному або етнічному поділах, а передусім на ідеологічному протистоянні двох принципово відмінних моделей громадянської ідентичності й, відповідно, різних проекцій минулого: національно-демократичної та постколоніально-радянської³.

У цитованому фрагменті бачимо, як констатована на початку «амбівалентність ідентифікації» вже через кілька рядків перетворюється на «протистояння двох принципово відмінних моделей», без якихось детальних аргументів на пояснення того, чому це саме «моделі», а не, скажімо, типи ідентичності; чому таких «моделей» лише дві, чи справді вони принципово відмінні, і врешті, чому в протистоянні перебувають «моделі», а не політичні сили, які шукають електоральної підтримки в тих верствах та регіонах, де ці «моделі» (чи то пак ідентичності) домінують?

Бачимо, окрім того, не надто обґрунтоване твердження, що постульований «дуалізм колективних уявлень» має не територіальний, мовний чи етнічний характер, а передусім ідеологічний (що очевидно суперечить соціологічним даним, адже в Україні існує помітна кореляція між світоглядними й політичними орієнтаціями, регіоном проживання та мовно-етнічними ідентичностями). Нарешті, бачимо переконаність, що в нас мусить бути єдиний «історичний метанаратив», котрий має виконувати «властиві йому інтегруючі функції». Однак далі І. Симоненко наводить приклади саме регіональних та етнічних чинників утворення різних версій українського минулого, натомість не дає детальних характеристик згаданих «двох принципово відмінних моделей», вочевидь, гадаючи, що тут все й так ясно.

Такі маніхейські погляди є доволі поширеними. Скажімо, автори Експертної доповіді «Україна в 2007 році» (розділ 6 «Соціокультурні чинники зміцнення національної єдності»), численними прикладами ілюструють явище, що його називають «існуючим дуалізмом історичної пам'яті», «амбівалентністю історичної пам'яті», чи навіть її «розколотістю» між

³ Симоненко І. М. Особливості структури історичної пам'яті українського народу та шляхи формування національного історичного наративу. // Стратегічні пріоритети. — 2009 — № 1(10), С. 51.

Кінець безкоштовного уривку.
Щоби читати далі, придбайте,
будь ласка, повну версію
книги.

ridmi
ТВІЙ УЛЮБЛЕНИЙ КНИЖКОВИЙ

КУПИТИ